

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ АДАПТАЦІЇ ВИКЛАДАЧІВ ЗВО
В ЧАСИ СОЦІАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ ТА ПЕРЕТВОРЕНЬ¹PECULIARITIES OF HEI TEACHERS' PROFESSIONAL ADAPTATION
IN TIMES OF SOCIAL CHALLENGES AND TRANSFORMATIONS

У статті проаналізовано процес адаптації педагога вищої школи в умовах пандемії COVID-19. Наведено узагальнене формулювання поняття «адаптація» та сформульовано основні виклики, якими зумовлена необхідність професійної адаптації викладача вищого закладу освіти. В умовах пандемії виникає необхідність швидкого перенаштування освітнього процесу на дистанційний режим. Особливо гостро це питання стосується процесу підготовки інженерно-педагогічних кадрів, зокрема за спеціальністю 015.38 «Професійна освіта (транспорт)», оскільки інженерна складова частина підготовки вимагає тісного контакту зі спеціалізованими виробничими обладнаннями. Зокрема, відображено позитивний та негативний вплив дистанційного навчання на освітній процес. Виникають не тільки технічні та організаційні складнощі під час дистанційного навчання, але й психологічні труднощі, з якими стикаються як студенти так і викладачі. В умовах карантинних обмежень, крім психологічного навантаження, викликаного навчальним процесом, спостерігається психологічний дискомфорт, викликаний вимушеною самоізоляцією, зміною режиму життя й навчання, а також обмеженням можливостей дозвілля і спілкування з однолітками. Саме в таких невизначених умовах викладач повинен здійснювати свою діяльність і вміти швидко адаптуватись до них, підлаштувавшись до викликів сьогодення. Безумовно, дистанційне навчання має низку суттєвих переваг, на яких наголошується у статті. Проте не варто забувати про недоліки, до яких можна віднести складність ідентифікації особистості студента, складність у формуванні навички комунікабельності, роботи в команді тощо. У зв'язку з цим у статті визначено можливі рекомендації щодо вдосконалення навчального процесу в дистанційному режимі, зокрема в умовах продовження карантину.

Ключові слова: професійно-педагогічна адаптація, викладач вищої школи, дистан-

ційна освіта, освітній процес, корегування діяльності викладача.

The article analyzes the process of adaptation of HEI teacher in the context of the COVID-19 pandemic. At the first stage, the generalized formulation of the concept of "adaptation" was defined and the main challenges were formulated, which determine the need for professional adaptation of HEI teacher. During the pandemic, the main challenge is the need to quick readjustment of the educational process to remote mode. This issue is especially acute in the process of training engineering and teaching staff, in particular the specialty 015.38 "Vocational Education (Transport)", as the engineering component of training requires close contact with specific production equipment. During particular, the positive and negative factors influencing the course of the educational process and its features in the remote mode are reflected. In addition to the obvious difficulties associated with the technical and organizational aspects of the distance learning process, an important aspect is the psychological difficulties faced by both students and teachers. Under conditions of quarantine restrictions, in addition to the psychological burden caused by the educational process, psychological discomfort caused by forced self-isolation, lifestyle changes and learning, as well as limited opportunities for leisure and communication with peers are added. In such uncertain conditions the teacher must carry out his activities and be able to adapt quickly to them, facing today's challenges. Of course, distance learning has a number of significant advantages, which are emphasized in the article. However, we should not forget about the shortcomings, which include the difficulty of the student's personality identifying, the difficulty in developing the communication skills, teamwork and others. In this regard, the article identifies possible recommendations for improving the learning process at a distance, in particular, in the context of continued quarantine.

Key words: professional and pedagogical adaptation, HEI teacher, e-learning, educational process, adjustment of teacher's activity.

УДК 37.08

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2021/32-1.8>

Бахтіярова Х.Ш.,
канд. пед. наук, доцент,
професор кафедри філософії
та педагогіки
Національного транспортного
університету

Дмитриченко М.Ф.,
докт. техн. наук, професор,
професор кафедри виробництва,
ремонтів та матеріалознавства
Національного транспортного
університету

Бондар Н.М.,
докт. екон. наук, професор,
професор кафедри економіки
Національного транспортного
університету

Гришук О.К.,
канд. техн. наук, професор,
професор кафедри туризму
Національного транспортного
університету

Савостін-Косьяк Д.О.,
канд. техн. наук,
доцент кафедри технічної експлуатації
автомобілів та автосервісу
Національного транспортного
університету

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Сьогодні важко знайти галузь, яка б не відчула на собі наслідки поширення COVID-19. Вплив, який пандемія коронавірусу справила на систему освіти, має свою специфіку в різних регіонах світу. Проте можна прослідкувати загальний вектор цих змін: пандемія ускладнила роботу закладів освіти, змусила у стислі строки адаптуватися до наявної реальності, вкласти значні кошти у прискорення

діджиталізації освітнього процесу, негайно вирішити організаційні, методичні проблеми, зумовлені новими умовами навчання.

Успішне вирішення цих завдань значною мірою залежить від особистості викладача, його здатності швидко орієнтуватися в навколишній дійсності, адаптуватися до нових умов освітнього середовища у максимально стислі строки. Робота в дистанційному форматі принципово відрізняється від звичного для викладача процесу підготовки та проведення занять, характеризується різким зростанням напруженості, відповідальності, що породжує амбівалентні почуття й оцінки. Виникла нова потреба у фор-

¹ Результати, викладені у статті, було отримано в рамках міжнародного Erasmus+: KA2 CBHE проекту "New mechanisms of partnership-based governance and standardization of vocational teacher education in Ukraine (PAGOSTE)" (609536-EPP-1-2019-1-DE-EPPKA2-CBHE-SP)

муванні у викладачів навичок та вмінь роботи в онлайн-режимі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У вітчизняній науці розробленням проблеми професійної адаптації займались Е.Ф. Зеєр [2], А.К. Маркова [3], Г.У. Матушанский, А.Г. Фролов [4], Л.М. Мітіна [5], А.Г. Мороз [6], А.А. Налчаджян [7], А.О. Реан [8]. Щодо професійно-педагогічної адаптації викладача вищої школи в умовах пандемії COVID-19, то сьогодні ця проблема активно вивчається.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідження наукових праць свідчить про потребу вивчення особливостей професійно-педагогічної адаптації викладача вищої школи в нових умовах роботи освітнього середовища, яке повністю перейшло у дистанційний формат, що зумовлені впливом пандемії COVID-19.

Мета статті полягає у дослідженні професійних особливостей адаптації викладача вищої школи в ситуації пандемії COVID-19 та вивченні впливу нових умов навчання на зміни у його професійній діяльності.

Виклад основного матеріалу. Пандемія COVID-19 стала серйозним випробуванням для всього людства. Переможцем лишається той, хто вміє адаптуватися до нових умов життя. Виникнення терміна «адаптація» (від лат. “adapto” – «приспосовую») належить до другої половини XIX століття. Німецький фізіолог Х. Ауберт (H. Aubert) використовував цей термін, розглядаючи явище пристосування чутливості до дій певного подразника [1]. Згодом термін «адаптація» почав використовуватися в психолого-педагогічній науці і пов'язувався перш за все з проблемами розвитку професійного становлення фахівця, генезою особистості у просторі та часі професійної діяльності [2].

Професійна адаптація є складним феноменом. Вона виступає у таких двох формах: професійна адаптація як процес та професійна адаптованість як результат успішного подолання професійних криз, відсутність професійного згоряння та збереження психологічного здоров'я. Процес професійної адаптації є довготривалим складним процесом, який має свої закономірності, не відбувається однаково у всіх фахівців. Значення адаптації як процесу та адаптованості як властивості особистості стають для викладача визначальними в процесі його підготовки до професійної діяльності.

Через пандемією, що виникла у світі на початку минулого року, змінилися умови роботи освітнього середовища, яке повністю перейшло у дистанційний формат. Онлайн-навчання стрімко входить в освітній простір, адже процеси інформатизації та технологізації світового масштабу актуалізують потребу у підготовці конкурентоспроможних на

ринку праці фахівців, обізнаних на можливостях дистанційного навчання.

Розвиток інформаційно-комунікативних технологій також впливає на суспільні перетворення. Наш час можна назвати ще й «добою дистанційності», зокрема дистанційного навчання, дистанційного спілкування, дистанційних розваг. Однак живе спілкування нічим не можна замінити. Під час онлайн-контактів втрачається більшість психологічних тонкощів спілкування. Проте онлайн-контакт посідає останнім часом провідне місце серед форм міжособової взаємодії, він є адекватним сучасному етапу життя з огляду на соціальні та природні можливості сучасності.

Здійснення освітнього процесу в дистанційному форматі має враховувати особливості освітніх програм, зокрема, вищої школи. Ця потреба не оминула спеціальність 015 «Професійна освіта», що спрямована на підготовку педагогів професійного навчання для закладів професійної освіти.

Підготовка майбутніх педагогів професійного навчання полягає у формуванні всебічно підготовлених фахівців зі спеціальними фаховими й педагогічними компетентностями та вміннями, здатних до миттєвого та неперервного прийняття самостійних відповідальних рішень. Сучасний педагог професійного навчання здатний вирішувати технічні завдання, системно мислити, проектувати та конструювати технічні об'єкти, орієнтуватися в питаннях охорони праці галузі, організовувати освітньо-науковий процес у закладі освіти, де буде працювати, виховувати молодь, бути керівником і фасилітатором.

В Національному транспортному університеті вже більше десяти років здійснюється підготовка педагогів професійного навчання за спеціальністю 015.38 «Професійна освіта (транспорт)». Незважаючи на опанування технологіями дистанційного навчання, залучення до дистанційного навчання не викликало широкого ентузіазму як серед студентів, так і серед викладачів. Часто були незадоволені батьки студентів, особливо тих, що навчаються за контрактом. Серед основних причин слід назвати відсутність необхідної інформації про дистанційні програми, традиційно низький рівень довіри до освітніх нововведень, недостатньо налагоджений зв'язок у мережі Інтернет, необхідність оновлення застарілих електронних пристроїв (смартфонів, планшетів тощо). Однак у цих умовах викладачі повинні забезпечувати якість освіти, підтримувати мотивацію студентів до навчання, залучати їх до творчої навчальної та наукової діяльності. Викладачі повинні бути не тільки добре обізнані у своїй професійній галузі, але й уміти користуватися великою кількістю інформації, знань, ресурсів, використовувати різні методики для роботи зі студентами. Окрім цього, дистанційна форма навчання передбачає роботу

викладача з кожним студентом окремо, у чому полягають перевага й специфіка такого навчання.

Водночас перехід до дистанційної форми навчання спричинив низку труднощів не тільки технічного й організаційного, але й психологічного характеру. Незважаючи на те, що більшість студентів легковажно ставилась до проблеми загрози життю й здоров'ю внаслідок поширення коронавірусної інфекції, пандемія значно вплинула на їх моральний стан. Для них психологічний дискомфорт відчувався скоріше у вимушеній самоізоляції, зміні режиму життя й навчання, а також обмеженнях можливостей дозвілля й спілкування з однолітками. В таких умовах студенти, зокрема першокурсники, були дещо розгублені, вони ще не пройшли періоду адаптації до умов студентського життя, потребували допомоги викладачів в організації нових правил навчання, налагодженні взаємодії та стосунків в онлайн-режимі.

Ситуація погіршувалася тим, що не всі викладачі університету були готові до таких перетворень і, мабуть, більшою мірою потребували певної адаптації, адже подібні зміни в соціумі перевершують динаміку особистісної готовності до їх адаптації. Це був непростий період адаптації до нових умов віддаленого навчання, який мав свої переваги та недоліки. Якщо розглядати переваги дистанційного навчання, то варто згадати про те, що завдяки такій системі можна навчатися у будь-який час та у будь-якому місті; без відриву від додаткової діяльності; у зручному для студента темпі; як в індивідуальному, так і в груповому режимах.

Успішну професійну діяльність сучасного педагога професійної освіти неможливо уявити без інформаційних умінь, знання новітніх педагогічних технологій навчання, створення нової системи методичного та інформаційного забезпечення. Це підіймає навчання на якісно новий рівень за рахунок забезпечення можливості одночасно задіяти всі органи чуттів, підключити різні аналізатори, тобто на практиці реалізувати «золоте правило дидактики», яке діє ще з часів Яна Амоса Каменського. Цю ідею підтримував К.Д. Ушинський: він радив педагогам дбати про те, щоб «якомога більше органів чуття – око, вухо, голос, якщо можливо, нюх та смак, взяли участь в акті запам'ятовування. За такого дружнього сприяння всіх органів в акті засвоєння ви переможете найлінійнішу пам'ять» [9].

Практика роботи в таких умовах скорегувала деякі позитивні зміни в професійній діяльності викладача, адже освітній процес був перенесений в електронне середовище. Кожен студент міг переходити від книжкового до електронного контенту, розміщувати його у власному репозитарії, доповнювати за необхідності новою інформацією тощо.

Своєрідною допомогою стає smart-освіта ("smart-education"), тобто освітня діяльність у глобальній мережі Інтернет на базі спільних стандартів, технологій і відносин, що встановлені між мережею навчального закладу та колективом викладачів і здобувачів освіти. Smart-освіту розглядають як нову філософію освіти, що дає можливість гнучкого навчання в інтерактивному освітньому середовищі за допомогою контенту з всього світу. З'являються сучасні освітні застосунки, такі як "Google Classroom", "Flipped". За таких умов студенти мають можливість самостійно або за технологією «змішаного» навчання вивчати дисципліни, користуючись електронними матеріалами, дивитись лекції в онлайн-режимі, тестуватися, брати участь у телекомунікаційних проєктах. Щодо викладачів, то smart-освіта відкриває нові можливості сприймати зарубіжний досвід, брати участь у міжнародних проєктах, підвищувати свій професійний рівень, більше займатися наукою, економити час, постійно розробляти контент тощо.

Навчальні курси викладачів отримали стислий, реферативний характер, не переважаний зайвою інформацією, містили якісне подання професійних знань, включали мультимедійні фрагменти, а електронні ресурси стали більш спрямовані на мотивацію студентів до творчої, навчальної і наукової діяльності. Під час проєктування навчальних матеріалів вже необхідно враховувати такі вимоги, як гнучкість, інтеграція, індивідуальна траєкторія, мобільність.

В цих умовах праці викладачі використовували різні платформи інтернет-ресурсів. Накопичений за цей час досвід дав змогу порівняти можливості різних електронних систем навчання з урахуванням специфіки підготовки на різних факультетах та за різними спеціальностями. Виявилось, що найбільш придатною та уніфікованою для освітньої діяльності є система "Google Meet". Безкоштовна версія платформи дає змогу створювати відеоконференції до 100 учасників без обмеження в часі, особливо порівняно з платформою "Zoom". Система дає змогу відслідковувати заплановані в "Google" календарі заняття за розкладом і заздалегідь повідомляти про них.

Однак дистанційне навчання має низку недоліків, а саме складно ідентифікувати особистість студента у віддаленому електронному навчанні; неможливо об'єктивно оцінити знання студентів; важко формувати навички комунікабельності, роботи в команді, впевненості; втрачається мотиваційна спрямованість навчання. Щодо незручностей професійної діяльності, то перш за все навантаження на викладача стало ненормованим, без жодного дотримання фізіологічних нормативів. Багато часу займають оцінювання самостійної роботи, перевірка індивідуальних

завдань та аргументація оцінок. До того ж стало неможливо проконтролювати чи врегулювати момент здачі робіт студентами, які надсилали їх і вдень, і вночі, і посеред занять тощо. Неочікуваною та доволі болючою проблемою стало порушення особистого простору викладача через відсутність офіційного робочого часу (в Інтернеті його ніби не існує), а також порушення особистих кордонів, коли студенти надсилають роботи чи повідомлення вночі, пізно ввечері, під час вихідних, свят тощо. Впродовж усього семестру викладач мав пристосовуватись до зміни різних режимів роботи університету, внаслідок чого змінювався персональний графік його особистого життя.

Висновки. Професійно-педагогічна адаптація викладача вищої школи розглядається сучасними науковцями як складний процес активної взаємодії особистості й професійного середовища, цілеспрямований, усвідомлений процес прийняття особистістю змісту професійної педагогічної діяльності, що найбільшою мірою забезпечує ефективність професійно-педагогічної діяльності, збереження психоемоційного здоров'я та особистісну задоволеність професійною самореалізацією.

Практика роботи викладача вищої школи в нових соціальних умовах, що спричинила пандемія COVID-19, змусила викладачів і студентів перейти суто на дистанційну форму навчання, отже, встановлювати нові (не завжди зручні) стратегії спілкування, вибрати інтегровані принципи,

технології, методи, форми організації навчання, контролю знань, засоби передачі знань, формування навичок та умінь. Всі ці зміни змусили викладачів скорегувати свою діяльність у стислі строки та пройти дуже важкий і суперечливий етап професійної адаптації до наявної реальності.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Березин Ф.Б. Психическая и психофизиологическая адаптация человека. Ленинград : Наука, 1988. 270 с.
2. Зеер Э.Ф. Психология профессионального развития. Москва : Академия, 2006. 240 с.
3. Маркова А.К. Психология труда учителя. Москва : Просвещение, 1993. 192 с.
4. Матушанский Г.У., Фролов А.Г. Проектирование моделей деятельности, личности и непрерывной профессиональной подготовки преподавателя высшей школы. Казань : Казанский государственный энергетический университет, 2004. 112 с.
5. Митина Л.М. Психология труда и профессионального развития учителя. Москва : Академия, 2004. 320 с.
6. Мороз А.Г. Адаптация молодого учителя. Киев, 1990. 52 с.
7. Налчаджян А.А. Психологическая адаптация. Механизмы и стратегии. Москва : Эксмо, 2010. 368 с.
8. Реан А.А. Психология адаптации личности. Анализ. Теория. Практика. Санкт-Петербург : ПРАЙМ-ЕВРОЗНАК, 2006. 479 с.
9. Педагогические сочинения : в 6 т. Т. 1 / К.Д. Ушинский ; сост. С.Ф. Егоров. Москва : Педагогика, 1988. 414 с.